

IVO PRANJKOVIĆ

Prostorna značenja u hrvatskome jeziku

Kategorija prostora nije se u jezicima morfologizirala, što znači da te kategorije nema (kao posebne gramatičke kategorije) ni na razini oblika riječi ni na razini vrsta riječi, za razliku npr. od kategorija vremena, načina, lica, broja, roda, glagolskoga vida, (ne)određenosti itd. Razloga tomu sigurno ne treba tražiti u manjoj važnosti kategorije prostora u jezicima u odnosu na spomenute. Naprotiv! Može se smatrati u najmanju ruku vjerojatnim da je kategorija prostora najvažnija jezična kategorija uopće. Katkada se čak, u okviru tzv. lokalističke teorije padeža ili čak (opće) teorije semantičkih lokalizacija (usp. Piper 1997: 16), odnosno u okviru tzv. gramatike prostora ili spacijalne gramatike (usp. Langacker 1982), većina drugih, pa čak i sve druge kategorije u jeziku izvode, izravno ili neizravno, iz kategorije prostora. »Lokalizam« je osobito čest u tumačenju temeljnih padežnih značenja i padežnih sustava uopće.

Glavnim razlogom za to što se kategorija prostora nije primarno gramatikalizirala (što ne postoje, drugim riječima, »prostorni oblici« kao što postoje vremenski i načinski oblici ili količinski oblici, tj. oblici jednine i množine) sastoji se u činjenici da se prostor neizravno izražava drugim primarnim (morfološkim) kategorijama, posebice kategorijom padeža i kategorijom lica. Te kategorije naime nužno pretpostavljaju i uključuju prostorne relacije.

Kategorijom padeža izražavaju se odnosi (vrlo često upravo prostorni) među predmetima, i to ponajprije tako što se pretpostavlja da se objektu lokalizacije utvrđuje mjesto uz pomoć lokalizatora, a mjesto lokalizatora vrlo se često smatra poznatim, uglavnom zahvaljujući govornom činu (to je naime u pravilu predmet koji je u blizini govornika ili sugovornika, odnosno predmet koji je poznat govorniku i sugovorniku, pa je onda poznat, ili se pretpostavlja da je poznat, i prostor na kojem se taj predmet nalazi).

Slično je i s kategorijom lica, kojom se označuju sudionici govornoga čina, a oni se uvijek i nužno nalaze u nekom prostoru, označuju i sam prostor, pa je lice u neku ruku »prostor koji govori« odnosno »prostor kojemu se govori«.

Rečeno nikako ne znači da se uopće ne može govoriti o »gramatici prostora«. Naime prostorna značenja izražavaju se morfosintaktički (npr. pojedinim padežnim oblicima i prijedložno-padežnim izrazima) ili sintaktički (rečenicama, složenim rečenicama, suodnosima rečenica u tekstu), a sve su to gramatički načini izražavanja prostornih značenja.

Vrlo se često prostorna značenja izražavaju i tvorbeno, posebice vrlo brojnim prefiksima, osobito plodnim kod glagola (npr. *prevoziti*, *dovoziti*, *odvoziti*, *uvoziti*, *izvoziti*, *razvoziti* itd.) i imenica (npr. *prijevoz*, *izvoz*, *uvoz*, *odvoz*, *dovoz* i sl.).

U imenica su također vrlo brojne i čitave skupine kojima se prostor označuje sufiksima, pogotovo u tzv. mjesnim imenicama (*nomina loci*). Osobito je u tom smislu u hrvatskome jeziku plodan sufiks *-ište*, koji se dodaje glagolskim i/ili imenskim osnovama i zajedno s njima označuje prostor na kojem se odvija kakva radnja ili prostor na kojem se nalazi (ili se nalazio) kakav predmet (kakvi predmeti), npr. *spremište*, *skladište*, *bojište*, *igralište*, *izletište*, *sajmište*, *strnište*, *gnojište*, *kukuruzište*, *crkvište* itd.

Kod imenica ženskoga roda posebno je plodan sufix -onica kojim se označuje kakav, obično zatvoren prostor odnosno prostorija u kojoj se odvija neka radnja, npr. *čekaonica, čistionica, gostionica, kladionica, kupaonica, prodavaonica, radionica, spavaonica, učionica, skakaonica* itd.

Isto se tako prostor često označuje i prefiksarno-sufiksarnom tvorbom, npr. *podbrđe* = »prostor pod brdom«, usp. također analogno tomu *predvorje, primorje, podmorje, prigorje, podgorje, zagorje, predgrađe, zagrađe* itd.

Naravno, u svim jezicima prostor se vrlo često izražava i leksički (u užem smislu), tj. pojedinim riječima. Među riječima kojima se (leksički) izražava prostor osobito su česti prilozi (npr. *ovdje, tamo, blizu, daleko, poprijeko*), pridjevi (*bliz, dalek, bočni, lijevi, desni, sjeverni*), glagoli (npr. *približiti, udaljiti, izići, ući, nadići, prijeći* itd.) i imenice (npr. *mjesto, prostor, prostorija, smještaj, lokalitet* itd.).

Razmotrit ćemo ovdje pobliže izražavanje prostornih značenja padežnim oblicima, prefiksima, prijedložno-padežnim izrazima, prostornim priložima, zatim izražavanje prostornih značenja na razini jednostavne, odnosno na razini složene rečenice i na razini teksta.

Prije toga bit će korisno obratiti pozornost na elementarna prostorna značenja što dolaze do izražaja u spomenutim jezičnim jedinicama kojima se izražavaju. Prostorna značenja mogu se najprije podijeliti na direktivna i nedirektivna (ili dinamična i statična). Direktivna značenja dijele se na značenje opće direktivnosti ili značenje linije kretanja (perlativnost) i na značenja posebne direktivnosti, a to su značenje udaljavanja (ablativnost) i značenje približavanja (adlativnost), a nedirektivno značenje pretpostavlja statičnost, tj. odsutnost kretanja i/ili odsutnost presupozicije kretanja (lokativ).

Osim opozicije direktivnost/nedirektivnost vrlo je česta na djelu i opozicija između unutrašnjega (intralokalizacija) i izvanjskoga (ekstralokalizacija). S obzirom na opoziciju direktivnost/nedirektivnost mogu se podijeliti i padeži. Tako su dativ (npr. *prilazi šumi* ili *putuje k sestri*) i akuzativ (*prelazi most* ili *ulazi u šumu*) direktivni padeži, s tim da se dativom označuje tzv. neogranična direktivnost, a akuzativom granična, što zapravo znači da je predmet označen dativom samo orijentir kakva kretanja, a predmet označen akuzativom (stvarni) cilj kretanja (usp. Silić i Pranjković 2005: 219 i 223). Nedirektivni su padeži lokativ (npr. *Šeće po parku*) i instrumental (npr. *Šeće parkom*), dok se genitiv s obzirom na tu opoziciju može smatrati neutralnim. On naimo može, ovisno o prijedlozima uz koje dolazi, imati i direktivna značenja, i to i značenje ablativnosti (najčešće), npr. *Izišli su iz škole, Udaljili smo se od škole*, i značenje adlativnosti, npr. *Došli smo do škole*, i značenje perlativnosti, npr. *Vozili smo se pokraj škole*, a može imati i nedirektivno značenje, npr. *Igraju se ispred škole* (usp. Piper 1997: 62-63).

Prostorna značenja obično pretpostavljaju tri primarna elementa. To su objekt lokalizacije (OL), tj. predmet koji treba smjestiti u prostor, lokalizator (L), tj. predmet uz pomoć kojega se objektu lokalizacije nalazi mjesto, koji je dakle sredstvo lokalizacije, te konkretizator (K) ili orijentir, tj. element kojim se konkretizira mjesto OL u odnosu na L (on daje obavijest o tome je li OL unutar ili izvan L, je li mu s prednje ili sa stražnje strane, je li s njegove gornje ili donje, s lijeve ili s desne strane, je li blizu njega ili nije itd.). U iskazima tipa *Knjiga je na stolu knjiga* je OL, *stol* L, a konkretizator je prijedlog *na* (usp. opširnije o tome također u: Piper 1997: 21-22).

Ovo što je rečeno o objektu lokalizacije, lokalizatoru i orijentiru ili konkretizatoru nudi, između ostaloga, i odgovor na pitanje zašto se prostorna značenja daleko najčešće i najizravnije izražavaju prijedložno-padežnim izrazima. Jednostavno zato što ti izrazi sadrže (ili pretpostavljaju)[1] sva tri spomenuta elementa, i OL i L i K, i to u pravilu izravno i konkretno eksplicirana.

Prethodno rečeno nudi također i odgovor na pitanje zašto se prostorna značenja posve rijetko izražavaju izravno padežnim oblicima.[2] Jednostavno zato što se padežom u pravilu označuje L i kakav, najčešće posve uopćen odnos između L i OL, ali bez konkretizatora.

Pa ipak u hrvatskome jeziku ima bar tri slučaja u kojima se i samim padežnim oblicima (bez prijedloga) označuje prostor. Mogu to biti padežni oblici dativa (npr. *Prišao je šumi*), akuzativa (npr. *Prešli su most*) i, najčešće, instrumentala (npr. *Šeću parkom*).

Za sva tri su ta slučaja međutim karakteristična i neka ograničenja, odnosno neki uvjeti i/ili pretpostavke pod kojima se konstrukcije s tim padežima realiziraju. Kod dativa se u pravilu pretpostavlja kakav glagolski oblik s prefiksom *pri-* (npr. *prići, primaknuti se, približiti se, pritrčati, pristupiti* i sl.), kod akuzativa se pretpostavlja glagol kretanja s prefiksom *pre-*, npr. *prelaziti, preplivati, preskočiti, pretrčati* i sl., ili s prefiksom *pro-*, npr. *proći znak za skretanje, proći tunel* i sl. Ako je upravna riječ u konstrukcijama toga tipa imenica, onda je rekcija genitivna, npr. *prelaženje ulice*.^[3]

Zajedničko je izražavanju prostornih značenja i besprijedložnim dativom i besprijedložnim akuzativom to da se prostor zapravo konceptualizira kao objekt, tj. kao svojevrsni predmet radnje glagola kretanja, u konstrukcijama s akuzativom kao izravni, a u konstrukcijama s dativom kao neizravni objekt. Da je doista tako, vidi se i po tome što glagoli s prefiksima *pre-* i *pro-* postaju prijelazni unatoč tome što su (odnosno što ostaju i dalje) glagoli kretanja, kojima inače objektivnost nije svojstvena, a pogotovo nije svojstvena prijelaznost. Prostor u odnosu na te glagole naime nije više okolnost pod kojom se vrši glagolska radnja, nego je predmet uključen u radnju, bliži odnosno dalji objekt.

Kod besprijedložnoga instrumentala kojim se izražava prostorno značenje, i to ponajprije prostorno značenje perlativne naravi (npr. *Šeću parkom*), također se pretpostavlja glagol kretanja. Takav se instrumental katkada naziva i prosekutivom. Njime se izražava mjesto na neki način zahvaćeno kretanjem, »dakle mesto u izvesnom smislu d i n a m i č k i (istakla M. I.) shvaćeno« (Ivić 2005: 121). Sastavnica u besprijedložnom instrumentalu konceptualizira se zapravo kao svojevrsno »sredstvo kretanja« (što je u vezi s osnovnim značenjem instrumentala),^[4] odnosno kao nespecificirani put, put koji nema oznake usmjerenosti, a koji omogućuje kretanje u nekom prostoru ili kroz neki prostor (usp. Šarić 2007: 256-257).

I tu se dakle događa svojevrsno »opredmećenje« prostora kao okolnosti. Prostor se naime ni u takvim konstrukcijama ne konceptualizira kao okolnost glagolske radnje, kao mjesto na kojem se vrši radnja, nego također kao svojevrsni predmet kojim se, u vezi s kojim se i/ili na kojemu se vrši glagolska radnja.^[5] U pravilu je riječ o prostoru koji se određuje imenicama što označuju objekte naglašene dužine i/ili površine (usp. Piper i dr. 2005: 729-730), pa se zato kaže npr. *šetati ulicom, šumom, obalom, livadom, dvorištem* i sl., a ne kaže se npr. **šetati kupaonicom, svlačionicom* ili *gostionicom*.

Ono što je bilo rečeno u vezi s izražavanjem prostornih značenja besprijedložnim dativom i akuzativom bjelodano, između ostaloga, pokazuje da se i prefiksi vrlo često javljaju kao konkretizatori (orijentiri) odnosno determinatori prostornih značenja (usp. Belaj 2008: 30-83). U najvećem broju slučajeva oni su podrijetlom prijedlozi, pa u sastavu prefiguriranih riječi (posebice glagola) imaju službu koja je slična službi prijedloga, s tim da oni nisu kao prijedlozi usmjereni na konkretizaciju odnosa između dvaju predmeta, nego na modifikaciju značenja glagola (i drugih riječi) kojima se pridodaju, a upravo je prostorna modifikacija temeljna i najčešća. Mnogi se naime prefiksi mogu smatrati u pravom smislu riječi prostornim prefiksima, kao što su npr. *iz-, nad-, pod-, pre-, pred-, pri-* i *pro-*.^[6]

Tako npr. prefiks *iz-* pridodaje glagolu kojemu se predmeće temeljno značenje ekstralokalnosti (npr. *izići, istjerati, isporučiti, iznuditi, ispustiti* i sl.), prefiks *nad-* značenje supralokalnosti (npr. *nadletjeti, natkriliti, nadvikati, nadgledati, nadživjeti* i sl.), prefiks *pod-* značenje sublokalnosti (npr. *podroniti, podbaciti, potkovati, podvezati, potkopati, potpisati* i sl.), prefiks *pre-* značenje translokalnosti (npr. *preletjeti, prestići, prebaciti, preuzeti, pretresati, premostiti, pregraditi, presjeći, preživjeti* i sl.), prefiks *pred-* značenje prelokalnosti (npr. *predvoditi, predstaviti, predložiti, pretplatiti se, prethoditi* i sl.), prefiks *pri-* značenje adlokalnosti ili adlativnosti (npr. *približiti, prihvatiti, pridodati, priklještit, pribiti, priljubiti, pribrojiti* i sl.), prefiks *pro-* značenje »etapne translokativnosti« (Belaj 2008: 204), npr. *proći, protrčati, proletjeti, protjerati, pronaći, provesti, pročistiti, prošarati, probosti* i sl.

U vezi s prefiksima vrlo je zanimljivo i dosad u konkretnijim opisima više nego nedovoljno zastupljeno pitanje u kojim se uvjetima uz prefiks javlja i odgovarajući prijedlog (npr. *izići iz kuće, ući u školu, doći do zida, otići od roditelja, uzići uz brijeg, naići na problem, preskočiti preko plota, prijeći preko ulice* i sl.), a u kojima se ne javlja ili uopće ne dolazi u obzir. Općenito se može zaključiti samo to da će pojava odgovarajućega prijedloga biti puno rjeđa uz prijelazne glagole uključujući i spomenute glagole kretanja koji se tranzitiviziraju prefiksacijom, kakav je opisani slučaj s glagolima koji se prefigiraju prefiksima *pre-* i *pro-*. [7] Čini se da nešto slično vrijedi i za prefikse odnosno prijedloge *pred*, *pod* i *nad*, usp. *prethoditi slavlju, predvoditi kolonu, potkopati temelje, nadletjeti kuće* prema **prethoditi pred slavlje (pred slavljem), *predvoditi pred kolonu (pred kolonom), *potkopati pod temelje (pod temeljima), *nadletjeti nad kuće (nad kućama)*.

Naravno, ponavljanje ili neponavljanje prijedloga može ovisiti i o značenju prefiksa i/ili cijeloga prefigiranoga glagola. Tako npr. prefiks *do-* kad znači adlativnost i dolazi uz glagole kretanja pretpostavlja uporabu (ponavljanje) prijedloga *do*, npr. *doći do, došetati do, dopuzati do, dovući se do, doprijeti do* i sl. Katkada se u tom značenju prijedlog upotrebljava i kad je riječ o prijelaznim glagolima, npr. *dotjerati (stoku) do rijeke, dogurati (ormar) do zida* i sl., ali kad prefiks *do-* zajedno s glagolom označuje kakvu dodatnu radnju (npr. *dati, dokupiti, dolijevati, dopisati, dozidati*) ili kad označuje obavljanje kakve radnje do kraja (npr. *dokrajčiti, dočitati, dokusuriti*), onda uporaba prijedloga *do* uglavnom ne dolazi u obzir. [8]

Vrlo se često prostorna značenja izravno označuju i prostornim priložima, koji u pravilu imaju značenja ili mjesta (npr. *ovdje, pozadi, vani*) ili pravca (npr. *onamo, odozdo, van, pravo*), s tim da neki prilozi mogu u tom smislu biti i polisemni, tj. u jednom kontekstu označavati mjesto (npr. *nalaziti se unutra*), a u drugom pravac (npr. *ući unutra*), ovisno uglavnom o tome dolaze li uz »stativne« glagole ili uz glagole kretanja, odnosno uz glagole akcije.

Prostorni prilozi mogu biti deiktički (npr. *ovamo, tamo, ondje*) ili nedeiktički (npr. *prizemno, južno, uzvodno*), mogu biti zamjenički (npr. *ovdje, tamo, odatle*) i nezamjenički (npr. *unutra, vani, poprijeko*). Kad je riječ o njihovom konkretnijem prostornome značenju, treba reći da ih velika većina označuje orijentacijski aspekt prostorne lokalizacije, pa bi se mogli nazvati i orijentacijskim priložima (usp. Piper 1997: 81).

U tom orijentacijskom značenju osobito je često u prvom planu opreka intralokalizacija/ekstralokalizacija. Intralokalizacija pretpostavlja orijentaciju s obzirom na unutrašnjost lokalizatora (*unutra*), a ekstralokalizacija orijentaciju s obzirom na prostor izvan lokalizatora (*vani, izvana*).

Česta je također na djelu i opreka prednja strana, lice (frontalnost)/stražnja strana (»naličnost«), npr. *sprijeda, naprijed, nasuprot* prema *straga, natrag, pozadi, odostrag*, odnosno gornja strana lokalizatora, npr. *gore, odozgor, nagore*, prema donjoj strani lokalizatora, npr. *dolje, odozdo, nadolje* i sl.

Među prostornim priložima nisu rijetki ni oni kojima je svojstvena lateralna prostorna orijentacija, koja može biti opća (npr. *bočno, ustranu, postrance* i sl.) i posebna (npr. *lijevo, desno, nalijevo, udesno* i sl.).

Rjeđi su oni prilozi koji označuju orijentire određene više nego jednom stranom lokalizatora, ili čak svim njegovim stranama, npr. *okolo, uokolo, naokolo, okolo-naokolo* i sl.

Sljedeća opreka koja se često označuje prostornim priložima jest opreka proksimalnost (blizina)/distalnost (udaljenost), npr. *blizu, izbliza, ublizu* i sl. prema *daleko, izdaleka, nadaleko* i sl.

Kod prostornih značenja koja se izražavaju prijedložno-padežnim izrazima nailazimo na sve prostorne opreke spomenute u vezi s priložima, ali i na brojne druge koje nerijetko nastaju i kao rezultat raznolikih kombinacija postojećih prostornih opreka. Kod njih je osobito naglašena opozicija između statičnoga (*biti u školi*) i dinamičkoga aspekta prostornih odnosa (*ići u školu*), tj. između stativnosti i direktivnosti.

Stativnost može biti intralokalizacijska (npr. *Ivan je u školi*) i ekstralokalizacijska (npr. *Ivan je trenutno izvan škole*), može biti u relaciji s prednjom stranom lokalizatora (*Ivan je ispred škole*) ili s njegovom stražnjom stranom (npr. *Ivan je iza škole*). Direktivnost može biti adlativne (npr. *ići u školu*), ablativne (*ići iz škole*) ili perlativne naravi (*prijeći preko ulice*).

Izražavanje prostornih značenja prijedložno-padežnim izrazima može imati i kvantifikacijsku narav, odnosno sadržavati informaciju o tome da u lokalizaciji sudjeluje više nego jedna strana lokalizatora. Takva se značenja izražavaju prijedložno-padežnim izrazima s interesivima *među* i *između*, koji pretpostavljaju ne samo više nego jednu stranu objekta lokalizacije i/ili lokalizatora nego i više lokalizatora, s tim da izrazi s prijedlogom *među* imaju adlativno (npr. *umiješati se među turistima*) ili lokativno značenje (*biti među turistima*), dok izrazi s prijedlogom *između* mogu imati lokativno (*stajati između turista*), perlativno (*proći između turista*) ili adlativno značenje (*stati između turista*).

I prijedložno-padežni izrazi s prijedlogom *oko* ili *okolo* pretpostavljaju lokalizaciju raznim stranama lokalizatora te pluralnost objekata lokalizacije (usp. *Turisti su oko vodiča*), koja međutim nije obvezna (usp. *Bršljan se obavija oko stabla*).

Na razini članova rečeničnoga ustrojstva prostorna se značenja primarno izražavaju adverbijalno, tj. priložnom oznakom mjesta, npr. *Ovdje se ništa ne vidi, Negdje mora biti, Idemo kući, Dugo smo lutali ulicama grada, Sreli smo se na kolodvoru* i sl., ali su takva značenja česta i u nominalnim konstrukcijama u kojima su redovito rezultat sintaktičke kondenzacije. Naime često imenica koja se javlja kao dopuna glagolu u obliku prostornoga adverbijala elidiranjem glagola dolazi u kontaktni položaj s imenicom koja prethodi glagolu (obično u funkciji subjekta), npr. *drvo kraj puta* prema *drvo koje raste kraj puta* (usp. Omerović 2008: 77). Takve nominalne konstrukcije s nesročnim atributima mogu dolaziti uz konkretne imenice (koje znače predmete u užem smislu riječi) ili uz deverbativne imenice i dijele se na (opće)lokacijske, orijentacijske i ciljne, npr. *terasa iznad vode, ograda oko groblja, zgrada blizu parka, cesta do mora, bitka kod Klisa, vožnja preko granice* itd. (opširnije o nesročnim atributima s prostornim značenjima usp. Kovačević 1981 i Omerović 2008: 77-83).

Naravno, prostorna značenja izražavaju se i na razini (cijele) jednostavne rečenice, npr. *Knjiga je na stolu, Ivan putuje u inozemstvo, Vlak prolazi kroz mnoga naseljena mjesta* i sl. U tom smislu posebnu pozornost zaslužuju rečenice u kojima se pojavljuju egzistencijalni glagoli. Riječ je o tome da nešto slično onome što je rečeno u vezi s izražavanjem prostornih odnosa besprijedložnim padežnim oblicima (dativom, akuzativom i instrumentalom) vrijedi i za izražavanje prostornih odnosa na razini onih jednostavnih rečenica u kojima su predikati neki egzistencijalni

glagoli. Kao što se naime kod besprijedložno-padežnoga izražavanja pretpostavlja neka vrsta objektivizacije prostora, tako i u rečenicama tipa *Ivan stanuje u Zagrebu* glagoli stanja, boravljenja, privremenog zadržavanja na nekom prostoru ili sl. zahtijevaju obvezatnu (priložnu) oznaku mjesta (prostora), koja se u rečenici ne ponaša kao druge priložne oznake, nego se ponaša kao objekt. Takve su priložne oznake naime u pravilu obvezne, neispustive i ne mogu se parafrazirati (usp. Katičić ²1991: 500). Drugim riječima, prostor uz takve glagole (*živjeti, stanovati, boraviti, prebivati* i sl.) zapravo nije okolnost pod kojom se vrši glagolska radnja, nego je zapravo objekt radnje, predmet koji je prijeko potreban za »realizaciju« same radnje. Opet je dakle, kao i kod izražavanja prostora besprijedložnim padežnim oblicima, riječ o svojevrsnom opredmećenju prostora, o svojevrsnoj transformaciji prostora kao okolnosti radnje u prostor kao predmet radnje.

Na razini složene rečenice prostorna se značenja mogu izražavati i koordinacijski i subordinacijski. Koordinacijski se vrlo često izražavaju nekim tipovima i sastavnih i suprotnih i rastavnih rečenica. U prvim je riječ o kakvoj prostornoj podudarnosti (npr. o tome da se radnje obiju surečenica odvijaju na istom prostoru), u drugima o kakvoj prostornoj suprotstavljenosti, a u trećima o kakvoj prostornoj alternativnosti. Tipično je da se u drugoj surečenici takvih rečenica upotrijebi i kakav prostorni prilog, npr. *Preselio se u Zagreb i ondje se zaposlio* (usp. Silić i Pranjković 2005: 322), *Ušli smo u njegov stan i tamo dugo ostali, Dopusetvali su u Zagreb autobusom, a odatle dalje produžili vlakom, Radi na fakultetu, ali i u srednjoj školi, Putujemo ili u Zadar ili u Split* itd.

Među složenim rečenicama subordinacijskoga tipa uvijek se spominje i posebna vrsta priložnih (adverbnih) rečenica koje se obično i nazivaju mjesnim ili lokalnim. To su one zavisnosložene rečenice kod kojih se radnja zavisne surečenice prema predikatu osnovne odnosi kao priložna oznaka mjesta (prostora). U službi veznih sredstava takvih rečenica dolaze brojni odnosni prilozi sa značenjem mjesta ili pravca, npr. *Sjede gdje hoće, Idite kamo želite, Neka putuju kud žele, Stavi knjigu otkud si je i uzeo, Vрати se odakle si i pošao, Putovat ćemo dokle je potrebno* itd.

Osim toga prostorna značenja često imaju i pojedini tipovi atributnih odnosnih rečenica kod kojih se zavisna surečenica odnosi na antecedent u obliku imenske riječi prostornoga značenja, a zavisna surečenica dodatno konkretizira prostor označen imenicom ili daje o njemu kakvu dodatnu obavijest, npr. *Vratio se u mjesto gdje je rođen, Stigli su na vrh planine odakle se pruža vrlo lijep pogled, Ne živi u gradu u kojem žive njegovi roditelji* i sl.

I napokon, prostorna značenja vrlo se često izražavaju i na razini teksta. U izražavanju takvih prostornih značenja najvažniju ulogu imaju prostorni (spacijalni) tekstni poveziivači ili konektori, kao što su *ovdje, tu, ondje, ovamo, tamo, onamo, odavde, odakle, dotle, na tome mjestu* i sl., npr. *Ušli smo u jednu sobicu na kraju hodnika. Ondje nije bilo više ničega* (usp. Silić i Pranjković 2005: 362).

Treba isto tako upozoriti i na prostor teksta, tj. na označavanje prostora u samome tekstu, što se npr. čini onda kad se upozorava na prethodne ili sljedeće odsječke, ulomke, paragrafe teksta, na prethodna ili na sljedeća poglavlja i sl. To posebice dolazi do izražaja u tekstovima znanstvenoga stila, usp. konstrukcije koje funkcioniraju kao svojevrsni upućivači na prostor unutar teksta, npr. one tipa *kao što je gore spomenuto, kako je već bilo rečeno u prethodnom poglavlju, o čemu će biti riječi u poglavlju koje slijedi* itd.

Provedena raščlamba načina na koji se izražavaju prostorna značenja nedvojbeno pokazuje da je prostor (uz vrijeme) jedna od najvažnijih kategorija u jezicima, pa onda i u hrvatskome jeziku, te da su načini izražavanja tih značenja, i tvorbeni, i leksički, i morfosintaktički, i sintaktički, i suprasintaktički, izuzetno brojni, raznovrsni i plodni.

Literatura

- Antonić, Ivana (2004) »Sintaksa i semantika dativa«, *Južnoslovenski filolog*, LX, Beograd, str. 67-97.
- Arsenijević, Nada (2003) *Akuzativ s predlogom u savremenom srpskom jeziku*, I-II, Pretisak iz Zbornika Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XLVI/1, str. 107-263 i XLVII/2, str. 53-216, Novi Sad.
- Babić, Stjepan (21991) *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, HAZU i Globus, Zagreb.
- Balaban Pavlović, Fedor (1983) *Funkcional'naja značimost' predloga (na materiale romanskih jazykov)*, Štiinca, Kišinev.
- Batistić, Tatjana (1972) *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 3, Beograd.
- Belaj, Branimir (2008) *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, Osijek.
- Feleszko, Kazimierz (1970) *Składnia genitiwu i wyrażen przyimkowych z genitiwem w języku serbsko-chorwackim*, Wrocław – Warszawa – Kraków [Prijevod: K. Feleško: *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*, Matica srpska, Vukova zadužbina i Orfelin, Novi Sad – Beograd, 1995].
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka (1990) *O tekstu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Gortan-Premk, Darinka (1971) *Akuzativne sintagme bez predloga u srpskohrvatskom jeziku*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 2, Beograd.
- Ivić, Milka (1957) »Jedno poglavlje iz gramatike našeg modernog jezika – sistem mesnih padeža«, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. I, Novi Sad, str. 145-157.
- Ivić, Milka (1965) »The System of Serbocroatian Cases Denoting Spatial Relations«, *Acta Linguistica Hafniensia*, IX/1, Copenhagen, str. 50-55.
- Ivić, Milka (1983) »Srpskohrvatski padežni sistem za označavanje prostornih odnosa«, u: M. Ivić: *Lingvistički ogledi*, Prosveta, Beograd, str. 207-214.
- Ivić, Milka (2005) *Značenja srpskohrvatskog instrumentalna i njihov razvoj (sintaksičko-semantička studija)*, fototipsko izdanje, Beograd.
- Jakobson, Roman (2008) *O jeziku*, Disput, Zagreb.
- Janda, Laura (1993) *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Jocić, Mirjana (1980-1981) »Jedan aspekt usvajanja padežnog sistema u ranom uzrastu: padeži za obeležavanje prostornih odnosa«, *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije*, 4-5, str. 87-91.
- Katičić, Radoslav (21991) *Sintaksa hrvatskoga jezika. Nacrt za gramatiku*, HAZU i Globus, Zagreb.
- Klikovac, Duška (2000) *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*, Filološki fakultet, Beograd.
- Katušić-Balen, Anka (1990) *Prijedložni izrazi s genitivom u suvremenom ruskom i hrvatskosrpskom jeziku*, doktorska disertacija, Zagreb.
- Kovačević, Miloš (1981) »Atributi sa mjesnim značenjem u srpskohrvatskom standardnom jeziku«, *Književni jezik*, X/2, Sarajevo, str. 7-24.
- Kovačević, Miloš (1992) *Kroz sintagme i rečenice*, Svjetlost, Sarajevo.

- Langacker, W. Ronald (1982) »Space grammar, analysability, and the English passive«, *Language*, 1, str. 22-81.
- Lyons, John (1977) *Semantics*, I-II, Cambridge University Press, Cambridge.
- Matas Ivanković, Ivana (2006) *Prijedlozi s genitivom u hrvatskom i ruskom jeziku*, doktorska disertacija, Zagreb.
- Melvinger, Jasna (1989) »Prijedložni padežni izraz za + akuzativ u označavanju prostornih odnosa«, *Jezik*, 36/4, Zagreb, str. 110-115.
- Milinković, Ljubomir (1988) *Dativ u savremenom ruskom i srpskohrvatskom jeziku (konfrontativna analiza)*, Beograd.
- Mršević, Dragana (1972-1973) »Predlozi nad, pod, pred i iznad, ispod, ispred s odgovarajućim padežnim oblicima u funkciji određivanja prostornih odnosa«, *Naš jezik*, 19, Beograd, str. 204-227.
- Omerović, Mirela (2008) *Nekongruentni atribut u naučnom i administrativnom stilu bosanskog jezika (sintaksičko-semantički opis)*, magistarski rad, Sarajevo.
- Palić, Ismail (2006) *Dativ u savremenom bosanskom jeziku (sintaksičko-semantički opis)*, doktorska disertacija, Sarajevo.
- Palić, Ismail (2007) *Sintaksa i semantika načina*, Naučna biblioteka »Slovo«, knj. 1, Sarajevo.
- Palić, Ismail (2008) »Izražavanje načina (kvalitete)«, *Način u jeziku/Književnost i kultura pedesetih. Zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, str. 15-26.
- Piper, Predrag (1977) »Obeležavanje prostornih odnosa predložkim i padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku«, *Prilozi proučavanju jezika*, 13-14, Novi Sad, str. 1-51.
- Piper, Predrag (1983) *Zamjenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*, Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Piper, Predrag (1997) *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Piper i dr. 2005: Predrag Piper, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović i Branko Tošović (2005) *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. U redakciji Milke Ivić, Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, Beograd.
- Popović, Ljubomir (1966) »Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku«, *Naš jezik*, XV/3-4, Beograd, str. 195-220.
- Pranjković, Ivo (1992) »Prostorna značenja prijedloga u hrvatskome jeziku«, *Suvremena lingvistika*, 18/33, Zagreb, str. 21-26.
- Pranjković, Ivo (2001) *Druga hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2008) »Načinska i poredbena značenja«, *Način u jeziku/Književnost i kultura pedesetih. Zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, str. 27-35.
- Radovanović, Milorad (1990) *Spisi iz sintakse i semantike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci i Dobra vest, Novi Sad.
- Rišner, Vlasta (2001) *Prijedlozi u djelima slavonskih književnika od 18. do 20. stoljeća*, doktorska disertacija, Zagreb.
- Silić, Josip (1984) *Od rečenice do teksta (Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva)*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

- Šarić, Ljiljana (1998) »Metaforična proširenja značenja prostornih prijedloga«, *Riječ*, 4/1, Rijeka, str. 77-83.
- Šarić, Ljiljana (2007) »Konstrukcije za izražavanje prostornih odnosa u hrvatskom jeziku«, *Sintaktičke kategorije. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Hrvatski sintaktički dani*, Osijek, str. 253-270.
- Šarić, Ljiljana (2008) *Spatial Concepts in Slavic. A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*, Harrassovitz Verlag, Wiesbaden.
- Velčić, Mirna (1987) *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb.

Bilješke

[1] Sam prijedložno-padežni izraz, npr. *na stolu*, pretpostavlja OL, tj. predmet koji dolazi u prostornu relaciju s lokalizatorom (*stol*).

[2] Činjenicu da se prostorna značenja, bar u hrvatskome jeziku, posve rijetko izražavaju besprijedložnim padežnim oblicima treba uzimati u obzir u kritici lokalističke teorije padeža. Kad bi naime doista bilo tako da su temeljna značenja svih (kosih) padeža prostorne naravi, kao što se katkada tvrdi, onda bi bilo logično da se takva značenja češće izražavaju besprijedložnim padežnim oblicima.

[3] U konstrukcijama s besprijedložnim dativom nije tako, nego i imenica kao upravna riječ regira dativ, npr. *približavanje središtu (grada), pristup podacima* i sl.

[4] Kad se npr. kaže *doći šumskom stazom*, onda se to može parafrazirati kao »doći tako da se za kretanje upotrijebi šumska staza«, ili kako slično. To instrumentalno značenje, s uočljivom nijansom načinskoga značenja, koja može i posve prevladati (usp. *čime doći?* prema *kako doći?*), posebno dolazi do izražaja kad se jedan »prostorni instrument kretanja« suprotstavlja drugome, npr. *doći šumskom stazom* prema *doći glavnom cestom* ili sl. Uostalom, načinska se značenja i inače vrlo često razvijaju iz nenačinskih (npr. prostornih, vremenskih, socijativnih i sl.) baš suprotstavljanjem. Kad se npr. suprotstave sintagme tipa *plivati uz vodu* sa sintagmama tipa *plivati niz vodu*, u prvi plan izbija načinsko značenje, a u drugi plan se potiskuje prostorno (opširnije o tome usp. Palić 2007: 24-26 i 2008: 16 te Pranjaković 2008: 29).

[5] Jedinicama kojima se označuje sredstvo i inače je svojstvena svojevrsna »kolebljivost« između značenja okolnosti i značenja predmeta, odnosno između priložnih oznaka i objekta. Katkada se i u istoj rečenici jedinica kojom se označuje sredstvo može interpretirati i kao objekt i kao priložna oznaka. Tako npr. u rečenici *Pišemo olovkom* objektna interpretacija pretpostavlja pitanje *čime?* (tada je riječ o predmetu kojim se piše), a adverbijalna interpretacija pitanje *kako?* (tada je riječ o okolnosti, o načinu na koji se obavlja radnja glagola *pisati*).

[6] Upravo te prefikse, odnosno glagole prefigurane tim prefiksima, uz prefiks *raz-* koji nije primarno prostorni, potanko i na vrlo zanimljiv način analizira Branimir Belaj (usp. Belaj 2008).

[7] Kod glagola s prefiksom *pre-* moguća je izravna »objektivizacija«, npr. *prelaziti most*, i uporaba odgovarajućega prijedloga, npr. *prelaziti preko mosta*. Prefiks *pro-* nema (posve) odgovarajućega prijedloga pa se osim izravne »objektivizacije«, npr. *proći tunel, proći znak za skretanje*, često javlja i uporaba konstrukcija s prijedlogom *kroz*, npr. *proći kroz tunel* ili s prijedlogom *pored* (*pokraj, kraj*), npr. *proći pored znaka za skretanje*.

[8] Eventualno se može upotrijebiti prijedložno-padežni izraz *do kraja*, koji je zapravo zališan jer je već sadržan u značenju glagola, usp. *dočitati do kraja*.